

Зеница

Имам 44 године. Прије рата сам живјела у Зеници са мужем и сином. Ја сам радила као трговац у једној трговачкој фирми. Ко је могао да нађе посао тај је радио, та жена је радила, која је желела то и која је могла да нађе посао. Већином су желиле све да, да буде више новца.

Судећи по занимању мога мужа прије рата, живјели смо негдје изнад просјека. Имали смо примања па доста велика за услове примјерене оним обичним људима.

Није никад било лако наћи добар посао, мада је тада био самоуправљачки систем. Читава Босна је била предоређена за тешку индустрију и то је било ту најразвијеније.

Мјешано је било становништво. Нисам сигурна али мислим да око 50% је било муслиманско становништво, а 25% Срби и 25% Хрвати. Прије рата сви смо се слагали, живјели смо нормално као сав цивилизован свијет, као један народ. Нисмо стварно обраћали пажњу како се ко зове и које је вјероисповјести. Па ко је хтио да се посвети вјери тај је и ишо, нико му није то бранио, као ни мени. Ја јесам тако одгојена и ја сам ишла, не толико редовно, али углавном понекад сам ишла.

Од како је Тито умро, десетак година прије рата, све је то некако вјештачки функционисало. Мирисало је цијело вријеме да ћемо се једног дана раздвојит. Кад су били избори тад сам осјетила први пут да ће доћи до рата. Од тада све је тињало полако. Знаш да ће доћи до рата, али не можеш да вјерујеш у то. Један дио тебе не може да схвати да се можемо ја и мој комшија да бијемо. Било је дискриминација на све три стране, већина над мањином је проводила. Па шикањање.

Рат је стигао у Зеницу 6. Априла 92. године. Проглашена је независна Босна и Херцеговина, призната држава Босна и Херцеговина. Мислим да су стране силе знале да ће доћи до тога па су тако и урадиле да је признају.

Први дан барикаде су постављене. Пошто је медије у Босни и Херцеговини држала странка СДА, они су могли пласирају оно што су хтели. И у Зеници исто тако, тако да сам ја била у информативној блокади. Нисам могла да чујем шта каже хрватска или српска страна. Али, ипак, сам знала шта се дешава. Поставили су барикаде, град је затворен да се не може излазити из њега, нити да се може улазит у град. Добро, с једне стране јест то било у реду, а са једне стране, ако ја желим да изађем, ако се осјећам угњетаваном, пусти да изађем.. Неки, мало паметнији него ја, осјетили су то прије, па су успјели да изнесу ствари из свог стана. Ја то нисам успјела, мало сам слабо копчала, касно ми је дошло у главу.

Ја јесам још мало радила. У тој мојој продавници је још било неке робе па смо ишли на посао. То је била као радна обавеза, нисам смјела напустити радно мјесто. Била је радна обавеза. Већ је у граду понестало хране, град је био блокиран са свих страна. Са једне стране су је блокирали Срби, а са друге стране су је блокирали Хрвати, тако да је без хране град остао неких пола године. У Зеници није било опасно тада. Зеница је једном само бомбардована. Било је мирно осим тих екстремних који су добили оружје па су пуцали по граду. У граду се није ратовало, осим што је било претурање по српским становима, претресање и тражење оружја. Према мени се моје комшије и пријатељи нису промјенили. Ја нисам била с те стране повријеђена ни од кога. Вјероватно су ми били прави пријатељи. Нисам била од својих пријатеља угрожена, али била сам угрожена од других људи који ме не познају, а знају да сам Српкиња.

Моја два малољетна сина напустила су Зеницу 6. Априла 92. године. Једва су напустили град јер им нису дали Муслимани, војска муслиманска није дала да изиђу та дјеца из Зенице. Нису били пунољетни, били су малољетни оба двојица. Пет, шест дана су они кретали из Зенице да изиђу ти аутобуси за Београд и на крају су пуштени да изађу, тако да су моја дјеца неки, ја сам изишла у септембру мјесецу, они у априлу, шест, колико има шест, седам мјесеци. Није битно то ви срачунајте послјије. Били су у Београду. Ја и мој муж смо били без њих. Једно мјесец дана телефонске линије су радиле, па смо се чули са њима. Међутим, послјије нисмо.

Успјела сам из Зенице изаћи помоћу хрватске војске, пошто су они тада били на том дијелу територије у некој прећутној коалицији са Србима, јер је њима тада то одговарало. То је пропратило све једна огромна количина новца. Они то джаба нису радили, ни једна страна то джаба није радила.

Ја сам четири дана путовала на Пале. Ишла сам из Зенице за Кисељак, хрватску територију, јер с хрватске територије се лакше долази на српске територију. Путовала сам тако да сам изишла на хрватску територију са једним аутом, приватни ауто са ХВО полицијом. И онда сам прешла на српску територију, из српског дијела Сарајева сам отишла на Пале, некадашњу престолницу Републике Српске.

Са Пала сам отишла, био је директан аутобус са Пала за Београд. Двије путне торбе сам понијела, једну гардеробу себи и својој дјечи. Чак нисам ни своје злато поњела. Није то неко велико злато, али у том тренутку може послужити. Нисам смјела јер се дешавало свашта. У Београду сам отишла код рођака од мог мужа. Ту су моја дјеца била. То је био мали стан од 29 квадрата. Видјела сам да нас петеро не можемо ту да живимо. Имала сам овдје ову кућу своју на српској територији и посије мјесец дана сам дошла из Београда овдје. Овдје је био прави рат на овом дијелу територије, гдје је моја кућа била. Али сведно сам видила да немам горе посла, да горе не могу опстат, град је скуп, ја сам одлучила да напустим ту и да дођем у своју кућу.

Овдје сам дошла, како кажу, међу свој народ, али се осјећам странац. Ако се вратим тамо као што сам се враћала и тамо се сад осјећам странац, према томе идем у трећу земљу гдје ћу стварно да будем странац. Кад ми кажу да сам странац онда то стварно и јесам. То је за мој трећи живот. Мислим, желим овај дио живота свога да заборавим, ако успијем да одем.

Овдје сам била седам мјесеци без мужа. Нисам знала да ли ћу га икад више видјет. Мада се њему ништа није догодило, на моју велику срећу и његову, он је изишао жив и здрав. Мој муж је изишао из Босне према Хрватској, из Хрватске за Италију, из Италије за Црну Гору да би дошао овдје.

Када сам дошла овдје, ситуација је била очајна. Овдје је био рат. Овје су била гранатирања сваки дан и с једне и с друге стране. Мало они, мало ми, мало они мало ми. Овдје је био стварно рат, тако да смо често ишли у склоништа. Има ту једна пећина, доста дубока и велика. па смо се у њу комплет село сакривали кад је било бомбардовање. Страшно је било, неки мјесец и још нешто да нисмо успјели да, ја нисам успјела својој дјечи, само да имају хљеба, да им направим хљеб, крух како кажу, да им направим само хљеб да имају, из те пећине да изађем. Живјели смо врло оскудно. Воде смо имали довољно и читаво вријеме смо имали струје. Моји синови нису служили војску. Били су пунољетни, али ја сам њих сакрила.

Мој живот је почео неким другим током. Као филм који сам пресјекла, мој живот који је пресјечен на два живота. Један стварни који сам живјела некад, један до рата и један послјије рата. И још се нисам пробудила, изгубљена у времену и простору још увијек се осјећам.

Дејтонским споразумом, кад је потписан, стао је и рат овдје. Једноставно ни дан данас не могу да вјерујем да је се то догодило. Као да сањам. Зар је могло тако нешто да се у цивилизованом свијету догоди?!

Посла нема, нити ће га бити у догледно. Недостаје ми посао, недостаје ми новац, недостају ми пријатељи. Све ми недостаје. Једноставно не живим. Живим, а не живим. Ето, такав ми је живот.

Сви смо способни за посао. Скинути смо прије неки годину дана са Црвеног крста. Да смо способни сви четверо за посао ја то знам, али тај посао треба да ми неко да. Ништа се не ради, ништа се још не обнавља. Перспективе моја дјеца овде немају, тако да ћу тражити трећу земљу, да напустим и ово. Имала сам срећу да сам прије рата имала примања изнад просјека. Онда сам имала ту срећу да имам своју кућу, да не уђем ни у једну туђу кућу, нити да узмем нешто што је туђе. То ја не би себи ни дозволила и да ми се пружила прилика. Још увијек живимо без икаквих примања, од те готовине, уштеђевине, коју нисмо нигдје смјели похранит, ни у какву банку. Докле ће да траје?! У Зеници смо имали приватну кућу у граду. Продали смо је и сад живимо од тог новца. Имам још стан и викендицу у Зеници још. Предала сам захтјев за стан, да ми се врати. Покушаћемо да откупимо тај стан. Још сам у дилеми да ли да га продам. Немам намјеру да се живим тамо.

То је град који највише волим на свијету, али никад се више нећу вратит да живим тамо. Због неповјерења у њу. Једном поремећени међуљудски односи више не могу штимат.

Била сам у Зеници прије мјесец дана. Однос пријатеља мојих према мени је био пријатељски. Имамо један стаклени зид, лијепо се тапшемо, љубимо, питамо како је ко, шта ко ради, чиме се ко бави, али између нас има непробојно стакло. Он не може да продре у моју психу скроз, а у мени је остала сумња да ја њима не вјерујем. Невидљиви зид међу нама постоји. Све је у реду док причамо о обичним стварима. Ако се дотакнемо рата, онда већ не штима. Онда се види одмах опет ко је ко, према томе ја немам ту шта да тражим. Рат је стао, има двије године. Не би га требали више ни да спомињемо, ако хоћемо да живимо заједно, али не може још је то неизбјежно. Свако вуче на своју страну, свак сматра да је његова страна била у праву, да је његова била жртва. Ја ја мислим да смо сви овде једнако били жртве и да није било агресора. Догодио се вјерски рат, у правом смислу ријечи.

И једна, и друга, и трећа страна су гледали ко је које вјероисповјести, не којој странци припада, него како се ко зове и да ли припада католичкој цркви, православној или је исламске вјероисповјести.

Моје највеће бриге су сада да нађем посао, да почнемо да нормално живимо. Једина моја нада је та да одем у иностранство. У то се уздам, способни смо сви за рад и мислим да би тамо лакше нашла посао већ овдје. Дефинитивно смо ријешили и посветили смо се томе да то пробамо урадити. Мислим да ће нам то успјет и да ћемо отић и да се нећу ни овдје више никад вратити. Хоћу да будем странац у правом смислу. Нећу ни овдје више да будем странац и овдје се осјећам као странац. Јер, овдје нас сада дијеле, на домаће и на избјеглице. И овдје као да смо губави. Зашто?! Ја сам дошла у своју кућу. Добро, ја сам дошла у своју кућу, он је дошо, не својом жељом, у ту муслиманску кућу или онај у српску. То он није желио. Ово је неко виши горе направио. А ја лично окривљујам свјетске моћнике за то, којима је стало да продају застарјело оружје, да се има то негдје искористити.

Зашто је био рат?! Почну рат они који имају доста новца, па не знају шта да раде, него се играју са обичним људима. Ја, лично, окривљујем Америку прво и Њемачку. Рушењем Берлинског зида је дошло до распада и Русије, према томе дошло је до овога до чега је морало тада да дође, јер је баланс поремећен у свијету. Много их је кривих за ово: Фрањо Туджман, Слободан Милошевић, Алија Изетбеговић, Радован Караџић, онда Кол Људе, једне против других, су окенули политичари. Нису требали уопште допустит да се региструје једна национална странка, било која. Тензије су одмах полетеле. Ови за своје навијају, ови за своје, а одозго мало то се зачинило и тако. Сви политичари, предводници све три народа, имали су велики интерес од рата. То се и види. Њихова материјална страна се види, виле, аута, све. За обичне људе, догодила се катастрофа. Једноставно средњег сталеза је нестало. Једни су богати, а остало је 99% сиротиња. И ја, која сам добро живила, сада сам сиротиња.

Мислим да нећемо никад живјети више заједно у Босни и Херцеговини као прије. Мислим да ће Република Српска једног дана припојена бити Србији, да ће се чак и Црна Гора одвојит и да ће то бити Србија и Црна Гора која ће живјети, вјероватно, у некој федерацији или конфедерацији. Дио који сада зовемо Федерација, мислим да ће се једног дана припојити Хрватској. То треба тако да буде, да се разграничимо за сва времена, да знамо чије је шта.

Моје држављанство је врло важно за мене. Ја, сада га више не осјећам. Ја сам једноставно без држављанства. Не сматрам да имам држављанство, јер ни једно ми више није важно. Од ових што постоје, Босне и Херцеговине и држављанство Републике Српске, небитно ми је југословенско не осјећам више да припадам нигдје од та три држављанства, а најмање Босни и Херцеговини. Србин, то је већ нација, држављанство нешто друго, а вјероисповјест нешто треће.

Ја сам Србин, по националности Србин, православне вјероисповјести, а Југословен би се рекло по држављанству, ако цијело вријеме ја узимам тај комад Републике Српске и смјештам је у Југославију. Треба сваки човјек да зна ко је, којем народу припада. То је врло битно да знаш коме припадаш, а исто тако да не потцјењујеш некога другог. Ја сам поносна што сам Српкиња и што припадам једном таквом народу.

Мој народ има сада другачији смисао о идентитету него прије рата. Јаче је сад изражена та припадности. То је било угушено, педесет година је било гушено братством и јединством. Ти си могао да знаш што си, али ниси то смио пуно да показиваш!

За мене, лично, религија је важна. Мислим да човјек који вјерује, може да буде само добар, али у правом смислу ријечи вјерује. Човјек који вјерује не може зла направити никоме другом, јер се ипак нечега боји. Јер сваки човјек који вјерује, вјерује и у загробни живот и неку божију исповјест која ће доћи једног дана и онда, сваки човјек док је жив, овако право ако вјерује, он ће водити рачуна како се опходи према другим људима, шта чини и шта ради.

Знам ко сам и којој вјероисповјести припадам, али да трчим пуно у цркву, то не. Сматрам, ако је неко вјерник, он то може да вјерује и у кући и у цркви и да оченаш моли једнако и у кући и у цркви. Сви људи сада практикују своју религију више него прије рата. Са све три стране. Узмите некога, притискајте, недајте му да дише, он ће пуним плућима да узме ваздух, док не почне нормално опет да дише. Е, то је сад у замаху, да узимамо пуним плућима тај ваздух, па ћемо мало да стишамо то.

Ја сам лично осуђивала рушење свих вјерских објеката. Требали би да долазе људи добри, хумани, они се сабиру у том објекту да се моле богу за очување своје породице, за здравље своје породице и за своје ближње, да причају, да проговоре, да се виде. Зашто једну такву установу срушити гдје људи чине само добра дјела. Без обзира чија страна то урадила ја то осуђујем, нарочито она која су имала већ историјска обиљежја.

Ма, ово је био вјерски рат за територију. Па, ово никад нико неће сватити, нити се то може објаснити. Ово је борба и за територију и вјерски рат. Национални идентитет је дошао до изражаја, све три стране и онда смо се борили за територију. Ко ће више, ко ће боље. Ово би давно стало да ми нисмо истога менталитета. Пошто се сувише сви добро знамо, то је врло тешко стало. Није хтио нико први да се повуче. Ми не можемо, колико год се не волимо, толко се исто волимо и не можемо да живимо једни без других. Ми ћемо на крају ипак, ако не да живимо скупа, онда бар као добре комшије да живимо. Углавном једни без других нећемо моћи.

Што се тиче тренутне политичке ситуације, мислим да су се тензије мало стишале. Мислим да су мало флексибилнији људи ступили на сцену. Осим што би ја у Сарајеву скинула још Алију. Има њих далеко разумнијих људи од Алије. Оба ентитета се искључиво баве трговином, а једна држава не може да опстане да се бави трговином. Она мора да производи да би трговала. Треба једноставно привреду да покрену, па онда ћемо трговати. Дајте да нешто направимо, па ћемо онда да продајемо.

Када би се могао вратити онај систем, па нека је све онако како је. Нисмо ми живјели ни онда прије рата неким високим стандардом. Углавном је боље било него сад. Врло би радо вратила оно, међуљудске односе, па за неких 50 година би заборавили што је било. Ипак, све у свему, лијепо смо живјели. Нисмо знали да смо срећни и да смо лијепо живјели. Сад то знам. Има један овдје писац, он је живио у Америци и нека отишо у Америку, и има једна његова књига која се зове Благо цара Радована. Он ту пише о срећи и о несрећи. Каже, да ли је човјек свјестан онога трена када је сретан или кад то све прође. Није свјестан оног трена кад је сретан, он не зна да је сретан.

С обзиром како сам живјела шест година сад се врло малим задовољавам.

Сада врло мало тражим, једноставно да живим од властитог рада, ја и моја породица, нас четверо, ја и моја два сина и мој муж да се негдје скрасимо и да живимо од властитог рада. Мислим да смо за то способни и да стекнем опет нека материјална добра за неки будући живот, ето то превасходно. желим једног дана да се расцјепи БиХ на два дијела и да онај дио који треба да припадне Југославији да припадне Југославији, а онај дио који треба да припадне Хрватској да припадне Хрватској. И мислим да треба да се утопи тај ислам у ту хрватску државу, једноставно да би га угушили овдје, јер мислим да је то једно на земљи једно велико зло, та вјероисповјест. Нека извине прави вјерници, али мислим да је толико екстремна, најекстремнија вјероисповјест на свијету, исламска вјероисповјест. Јер то су доказали самим, да нема већих терориста. Сви терористи то су из исламских земаља, јел тако. Па нимало нису одударали сада од своје браће из Авганистана, из Алжира и осталих тих земаља. Уопште нису одударали, по масакрима и осталим, одсјецање главе, њихово традиционално одсјецање главе. Опет су почели с тим да се баве, јер за вријеме Турака ви знате да су Срби набијани, одсјече се глава па се набије на колац. Ако сте некад посјетили, можда сте чули, посјетили сигурно нисте. Чули сте за град Ниш у Србији. Ех, у том граду има једна ћеле кула се зове. То је једна кула изграђена само од човјечи лобања, е то је њима у њиховој вјери. Давно је било, кад су Турци још владали. Сад замислите једну грађевину од људских глава, ето. Што је још ништа у односу, рецимо на Јасеновац, ако сте

чули за Јасеновац. Педесет година су Срби требали, он је се налази у Хрватској. Чули сте за то, највећа гробница на свијету то је. То је гробница коју су нацистичка Хрватска у то вријеме. То би свакако морали да видите и ту је седам стотина хиљада људи, можете ли да замислите цифру од седам стотина хиљада људи. То је седам Маракана, ако сте чули за Маракану стадион. Чули сте за Маракану од сто хиљада, како не, у Бразилу највећи стадион који прима 100 хиљада гледалаца. Е, седам Маракана можете замислити на једном мјесту убијених људи. Седам стотина хиљада људи. Колко пута треба да вам кажем колика је то цифра. То је један скоро милионски град под земљом, то је највећа гробница на свијету коју је нацистичка Хрватска направила над српским народом. То се десило 41. до 45. године. То је, има ту спомен жртвама фашизма, ту су сахрањени највећим дијелом Срби, 90% Срби, остало су Цигани и Јевреји. Чули сте за ту гробницу, ако имате прилике да се поклоните мом народу, да одете тамо. Седам стотина хиљада људи, колко пута треба да вам кажем. Можете ли то замислити? И то 50 година и да тај никад 50 година је владао, био доживотно изабран тај Тито, који се борио против нацизма, да никад није отишо највећој гробници на свијету да се поклони, таквим жртвама нацизма, које му ја никад нисам могла опростити. Ово немој заборавити, ово је најважнија информација коју ниси знао, сигурно. А отићи тамо, они ће рећи у Хрватској, а 700 располажемо са цифром и та барата цифра 700 хиљада људи, они су имали времена да је побију давни дана. Могу сада да кажу пар хиљада људи. Па и пар хиљада људи, зар је то мало?

За све читаоце имам поруку. Једног дана кад прочитају ову књигу, пошто је доста ријечи било о национализму оvdје, да у њиховој земљи ако се јави национализам да никад не подлегну таласу тог национализма, да их никад не поведе један човјек, масу, једног народа да поведе путем национализма. Да никад не подлегну национализму. Ето то ми је порука, да никад не ратују, да јесте због националних и било каквих разлога. Да сваки човјек остави пушку и да никад не буде рата. Е то је порука сваком читаоцу, јер сви смо ми ипак кћери и синови нечији, једнако сви волимо своје породице.